

CIRIEC
INTERNATIONAL

Working Paper

**Recente ontwikkelingen in de sociale economie
in de Europese Unie**

Rafael CHAVES & José Luis MONZÓN

CIRIEC N° 2019/05

CIRIEC activities, publications and researches
are realised with the support of

Les activités, publications et recherches du CIRIEC
sont réalisées avec le soutien de

Recente ontwikkelingen in de sociale economie in de Europese Unie

Rafael Chaves en José Luis Monzón (red.)*

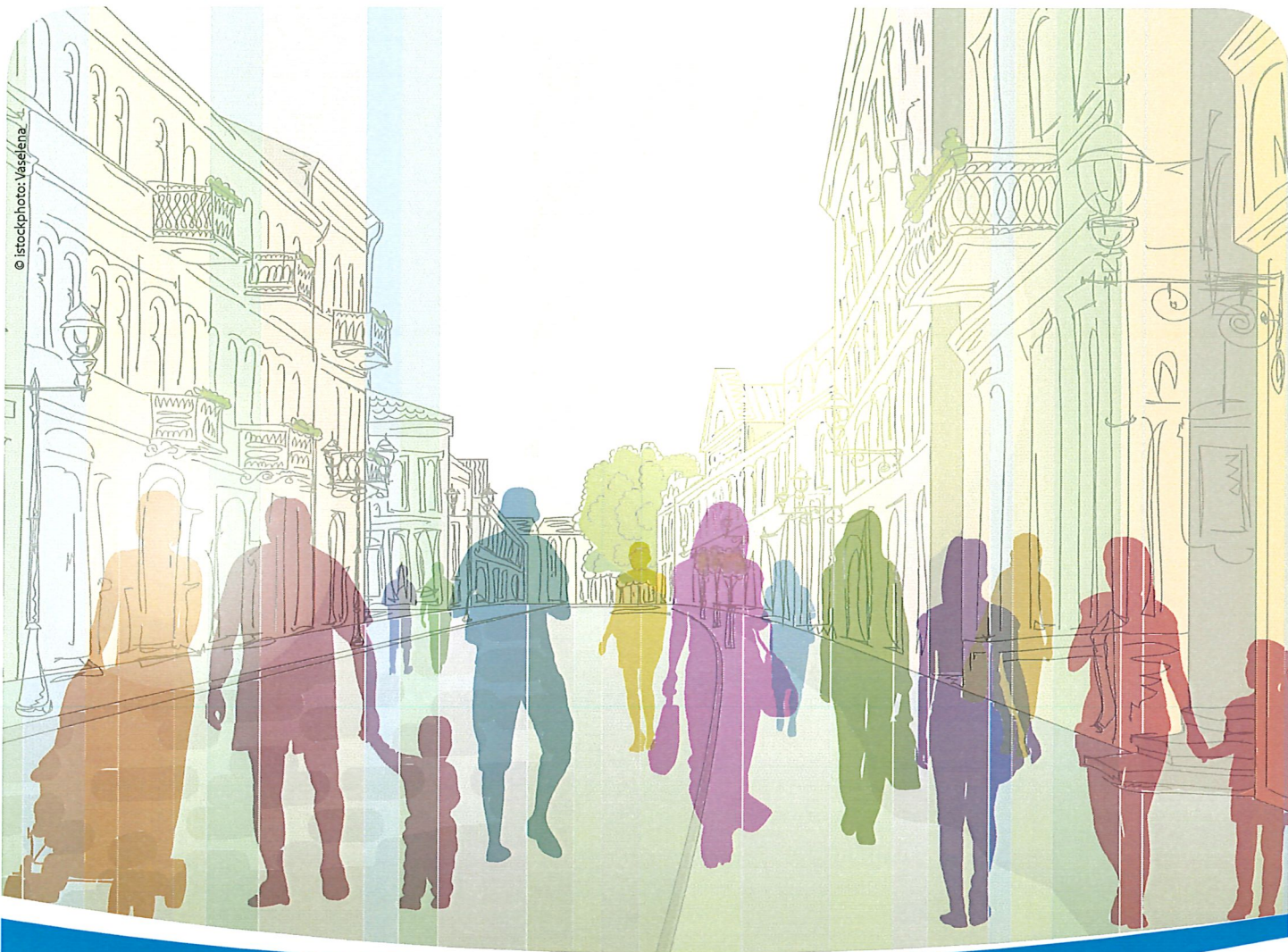
Working paper CIRIEC N° 2019/05

---

* IUDESCOOP - Facultad de Economía, Universitat de València. Avda Tarongers, s/n, 46022 Valencia (España) (Email de contacto: Rafael.Chaves@uv.es)

Recente ontwikkelingen in de sociale economie in de Europese Unie

SAMENVATTING

Europees Economisch en Sociaal Comité

EXECUTIVE SUMMARY

The general objective of the Report is to study the recent evolution of the social economy in the European Union. It focuses on three areas: firstly, the social economy and the emergent concepts/movements related to it, secondly, the public policies adopted in both the EU and the member states in recent years to enhance the social economy sector and thirdly, measuring the weight of the social economy in each EU member country.

This Report shows that the European social economy provides over 13.6 million paid jobs in Europe, accounting for 6.3% of the total EU working population of the EU-28. Despite its size, the social economy remains invisible in the national accounts and statistics around Europe, a hurdle that constitutes another major challenge, although efforts have been made during the last two decades.

The new concepts and approaches related to the social economy that have emerged in Europe, such as social enterprises, social innovation, collaborative economy, economy of the common good, circular economy and corporate social responsibility, have been analysed and the main public policies for the social economy that have been implemented in recent years have been studied. Special mention has been made of the Social Business Initiative (SBI) introduced by the European Commission.

Europees Economisch en Sociaal Comité

Recente ontwikkelingen in de sociale economie in de Europese Unie

Samenvatting

De informatie en standpunten in deze studie zijn die van de auteurs en geven niet noodzakelijkerwijs het officiële standpunt van het Europees Economisch en Sociaal Comité weer. Het Europees Economisch en Sociaal Comité garandeert de juistheid van de gegevens in deze studie dan ook niet.

Noch het Europees Economisch en Sociaal Comité, noch enige persoon die namens het Europees Economisch en Sociaal Comité optreedt, kan verantwoordelijk worden gehouden voor het gebruik dat eventueel wordt gemaakt van de in deze studie opgenomen informatie.

SAMENVATTING

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord: Luca Jahier, voorzitter van de groep Diverse Werkzaamheden van het Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC), Krzysztof Balon en Alain Coheur, co-woordvoerders voor de categorie Sociale Economie in het EESC

- 1. Inleiding en doelstellingen**

- 2. Het begrip sociale economie en de belangrijkste theoretische opvattingen hieromtrent**

- 3. De sociale economie en daarmee verband houdende nieuwe concepten in Europa**

- 4. Recente overheidsmaatregelen op Europees niveau voor de sociale economie (2010-2016)**

- 5. Recente overheidsmaatregelen op nationaal en regionaal niveau voor de sociale economie in Europa (2010-2016)**

- 6. Het gewicht van de sociale economie in de 28 EU-lidstaten**

VOORWOORD door Luca JAHIER

Het is mij een groot genoegen de studie "Recente ontwikkelingen in de sociale economie in de Europese Unie" te mogen inleiden, die in opdracht van het Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC) door CIRIEC is uitgevoerd. Met de publicatie van drie opeenvolgende studies sinds 2008 laat het EESC zien dat het zich blijft inzetten voor de ondersteuning en bevordering van de sociale economie in Europa.

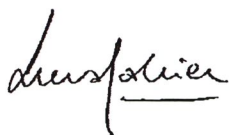
De studie stelt ons in staat de vooruitgang te meten, door het verstrekken van betrouwbare en vergelijkbare gegevens. Wat opvalt, is dat de sociale economie grotendeels heelhuids uit de economische en financiële crisis is gekomen. De sector biedt vandaag betaald werk aan meer dan 6,3 % van de actieve bevolking in de EU-28, vergeleken met 6,5 % in 2012.

Ik ben er vast van overtuigd dat de sociale economie de waarden waarop de Europese Unie is gebouwd (artikel 3 VEU), illustreert en verdedigt. Zij is zowel een kans als een vehikel voor burgerparticipatie, verantwoordelijkheid en betrokkenheid bij onze duurzame toekomst. Daarnaast is zij een ambitieus instrument om de EU in staat te stellen beter te voldoen aan haar verbintenissen in het kader van de Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling van de VN.

De toenemende steun van het Europees Sociaal Fonds voor de sociale economie is dan ook van cruciaal belang. Tevens ben ik bijzonder blij dat de opeenvolgende voorzitterschappen van de Raad van de EU de afgelopen jaren voorrang hebben gegeven aan de sociale economie, en zich ingenomen hebben getoond met de bijdrage van het EESC aan hun werkzaamheden.

Toch moet er nog veel worden gedaan, waaronder het verbeteren van de zichtbaarheid en de erkenning van de sector. Ik hoop van harte dat in de nabije toekomst vooruitgang zal worden geboekt met de ontwikkeling van systematische statistieken voor de verschillende verschijningsvormen van de sociale economie, en met de opname van de sociale economie in de nationale statistische rekeningen. Dit is een eerste noodzakelijke stap om de sociale economie het krediet te geven dat haar toekomst. Ook ben ik van mening dat er een groot onaangeboord potentieel is om de interne en externe dimensie van de sociale economie van de EU met elkaar te verbinden, met name in de betrekkingen met onze buurlanden in tijden van toenemende politieke, veiligheids- en economische turbulentie.

Ik roep alle spelers op hun krachten te bundelen en hun activiteiten te intensiveren. We hebben al veel vooruitgang geboekt. Laat ons samen voortgaan op de ingeslagen weg!

Luca JAHIER
Voorzitter van de groep Diverse werkzaamheden
van het Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC)

VOORWOORD door Alain COHEUR

Dit is de derde keer dat het EESC een studie publiceert over *Recente ontwikkelingen in de sociale economie in de Europese Unie*, na eerdere studies in 2008 en 2012. Deze studie, die is uitgevoerd door CIRIEC in opdracht van het EESC, beperkt zich niet tot een update van de vorige versies, maar concentreert zich op drie gebieden:

- de sociale economie en nieuwe concepten/bewegingen,
- het overheidsbeleid in ruime zin dat de afgelopen jaren op EU-niveau en in de lidstaten is opgezet om de sociale economie te verbeteren,
- de omvang van de sociale economie in elk van de 28 EU-lidstaten.

Met de publicatie van deze studie verhoogt het EESC zijn inspanningen voor de erkenning en bevordering van de sociale economie, een sector die van cruciaal belang is, niet alleen voor de werkgelegenheid en de sociale cohesie in heel Europa, maar ook voor de opbouw en consolidatie van een Europese pijler van sociale rechten.

De studie wijst op de belangrijke – en groeiende – rol die de sociale economie vervult in de markteconomie, waarmee zij in wisselwerking staat. Door ervoor te zorgen dat de economische efficiëntie voorziet in sociale behoeften, creëert de sociale economie een echte onderlinge afhankelijkheid tussen economische en maatschappelijke kwesties, in plaats van de ene ondergeschikt te maken aan de andere.

Het potentieel van de sociale economie om groei te genereren in tijden van economische en sociale crisis is al vaak genoemd. De sociale economie is dan ook een voorbeeld van veerkracht, en blijft zichzelf ontwikkelen terwijl andere sectoren vechten om het hoofd boven water te houden. Het is geen bijproduct: ondernemingen van de sociale economie weerspiegelen de behoefte aan een economie die rekening houdt met de sociale, economische en financiële dimensie, die in staat is rijkdom te genereren en die niet alleen in termen van financieel kapitaal wordt gemeten maar ook – en vooral – van sociaal kapitaal. De activiteiten van ondernemingen van de sociale economie worden niet alleen aangedreven door markt- of groeicriteria. Ontwikkeling, dubbelcijferige winstgevendheid en winst zijn niet de ultieme doelstellingen: wel de bijdrage aan het algemeen belang, de sociale samenhang en het welzijn van onze samenleving.

Deze studie laat zien dat het van wezenlijk belang is om de discussie over het concept "sociale onderneming" voort te zetten, als onderdeel van een breder, meer omvattend plan om de sociale economie, haar beginselen en haar governance te ondersteunen, te bevorderen en te doen ontwikkelen. Ook is het van essentieel belang dat de uitwisseling van goede praktijken met andere lidstaten met een lange ervaring op het gebied van de sociale economie wordt aangemoedigd.

Om de groei van de sociale economie te ondersteunen zal het nodig zijn om blijk te geven van politieke moed, door specifieke maatregelen te nemen op het gebied van belastingen, leningen en administratieve rompslomp, en door praktische maatregelen te nemen, met name voor jongeren die zich willen inzetten voor een meer verantwoorde economie en die willen investeren in mensen.

Het EESC zal een loyale bondgenoot blijven voor ondernemingen van de sociale economie.

Alain COHEUR

Co-woordvoerder van de categorie Sociale Economie
Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC)

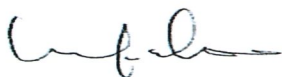

VOORWOORD door Krzysztof BALON

De nieuwste editie van de EESC-studie "Recente ontwikkelingen in de sociale economie in de Europese Unie" bevestigt nogmaals de belangrijke rol van de sociale economie voor het scheppen van werkgelegenheid, duurzame groei, afstemming van diensten op behoeften en een eerlijker verdeling van inkomen en rijkdom. De activiteiten van ondernemingen van de sociale economie hebben echter een veel bredere context, zij zorgen namelijk voor de opbouw van zowel de participatieve democratie als van sociaal kapitaal. Dit geldt in het bijzonder voor lidstaten die sinds 2004 tot de EU zijn toegetreden. De meeste van hen waren tot 1989/1990 socialistische landen onder het juk van de Sovjet-Unie, die niet of nauwelijks over een actief maatschappelijk middenveld beschikten. De gevolgen van deze historische ontwikkelingen zijn, onder andere, een fragiele financiële situatie in de ngo-sector en een laag niveau van betrokkenheid van het maatschappelijk middenveld bij het scheppen van lokale arbeidsplaatsen. Dit wordt bevestigd door de statistieken: terwijl de sociale economie in de EU als geheel aan meer dan 6,3 % van de beroepsbevolking betaald werk biedt, bedraagt dit percentage in de "nieuwe" lidstaten gemiddeld 2,5 %.

Aan de andere kant dragen veel nieuwe ideeën en benaderingen uit deze landen bij aan de verrijking van de Europese sociale economie. Hierbij valt te denken aan de ervaringen van de Poolse vakbeweging Solidarność, de discussies over de toepassing van het subsidiariteitsbeginsel en de onafhankelijkheid van de sociale economie ten opzichte van de overheid, en praktische voorbeelden zoals het Slowaakse model voor gemeentelijke sociale ondernemingen.

Een permanente dialoog tussen wetgevers/politici en de sociale economie op zowel nationaal als Europees niveau, waarbij de ervaringen van alle lidstaten de revue passeren, is van groot belang voor het creëren van een langetermijnstrategie voor de ontwikkeling van de sociale economie. Alle relevante actoren worden opgeroepen om samen te werken met het EESC voor de erkenning van de sociale economie als een cruciaal – en misschien dominerend – onderdeel van het toekomstige economische en sociale model in Europa.

Krzysztof BALON

Co-woordvoerder van de categorie Sociale Economie
Europees Economisch en Sociaal Comité (EESC)

INLEIDING EN DOELSTELLINGEN

1.1. Doelstellingen

De algemene doelstelling van de door CIRIEC verrichte studie is de recente ontwikkeling van de sociale economie (SE) in de Europese Unie (EU) en haar 28 lidstaten tegen het licht te houden. De studie is gericht op drie gebieden: ten eerste de sociale economie en de opkomende concepten/bewegingen met betrekking tot de ruimte tussen staten en de markt/ondernemingen met een winstoogmerk, ten tweede het overheidsbeleid in ruime zin dat de laatste jaren zowel in de EU als in de lidstaten is ontwikkeld om de sociale economie te versterken, en ten derde het gewicht van de sociale economie in iedere EU-lidstaat. Deze studie is niet louter een update van de studies over "De sociale economie in de Europese Unie" die CIRIEC heeft uitgevoerd en die in respectievelijk 2008 en 2012 zijn gepubliceerd door het Europees Economisch en Sociaal Comité, maar zij bevat tevens een analyse en beoordeling van recente ontwikkelingen op dit gebied in Europa. Om antwoorden te geven op verschillende vragen werd het project opgebouwd rond drie gebieden. Op het eerste gebied, dat van de concepten, wordt een overzicht gegeven van de opkomende concepten, waarbij deze worden vergeleken met het gevestigde EU-concept van de sociale economie en hun uitdagingen in kaart worden gebracht.

Op het tweede gebied, het overheidsbeleid, is het onderzoek gericht op het beleid dat overheden op Europees en nationaal niveau in de recente periode (2010-2016) hebben gevoerd ten aanzien van de sociale economie. Het milieu en het 'ecosysteem' van de sociale economie is een belangrijke factor die de ontwikkeling van de sociale economie kan bevorderen of juist een externe belemmering kan vormen. Het project verschaft een kader om alle beleidsmaatregelen te categoriseren. Aan de hand hiervan worden de belangrijkste initiatieven beoordeeld die op Europees en nationaal niveau zijn genomen. Ook wordt een vergelijkende analyse van de nieuwe nationale wetgeving inzake de sociale economie gemaakt, en wordt hun impact in Europa geëvalueerd.

Het derde gebied betreft de statistieken. De centrale doelstelling hiervan is om kwantitatieve gegevens over de sociale economie in de 28 lidstaten te verstrekken, volgens dezelfde methode als die welke is gebruikt in de twee eerdere studies die CIRIEC in opdracht van het EESC heeft uitgevoerd. Hierbij wordt ook ingegaan op recente ontwikkelingen op statistisch gebied en de beschikbare gegevens in heel Europa.

1.2. Methoden

Het verslag is hoofdzakelijk geschreven door Rafael Chaves en José Luis Monzón van CIRIEC. Zij werden geadviseerd door een comité van deskundigen dat het volledige werkprogramma, de methodologie en het voorgestelde eindverslag heeft besproken met de directeuren, en dat hen heeft geholpen bij het identificeren van de verschillende soorten ondernemingen en organisaties die deel uitmaken van de sociale economie in elk van de EU-lidstaten.

Wat betreft de methoden: in het eerste deel van het verslag wordt de definitie van de bedrijfs- of marktsector van de SE zoals die wordt gegeven in het handboek van de Europese Commissie voor het opstellen van de satellietrekeningen voor coöperaties en onderlinge maatschappijen als uitgangspunt gebruikt voor een definitie van de SE als geheel, teneinde een brede politieke en wetenschappelijke consensus te bereiken.

Met betrekking tot de tweede doelstelling van het Verslag is in maart en april 2017 een groot veldonderzoek verricht door het toesturen van een vragenlijst aan de 28 lidstaten van de EU. Deze werd toegestuurd aan speciaal geselecteerde personen met een deskundige kennis van het concept SE en aanverwante gebieden, en van de reële situatie van de sector in hun respectieve landen. De deskundigen in kwestie zijn universitaire onderzoekers, vakmensen die werkzaam zijn in de federaties en structuren die de SE vertegenwoordigen en hooggeplaatste nationale ambtenaren met verantwoordelijkheden op het gebied van de SE. De resultaten waren zeer bevredigend: er zijn 89 ingevulde vragenlijsten verzameld uit de 28 lidstaten van de EU.

Voor de derde doelstelling van de studie, het identificeren van het overheidsbeleid, zijn het comité van deskundigen en deskundigen uit de sector geraadpleegd. Ook is hiervoor gebruik gemaakt van antwoorden op de vragenlijsten, en zijn gesprekken gevoerd met het comité van deskundigen.

HET BEGRIP SOCIALE ECONOMIE EN DE BELANGRIJKSTE THEORETISCHE OPVATTINGEN HIEROMTRENT

2.1. Huidige definitie en erkenning van de sociale economie

De meest recente conceptuele definitie van de sociale economie, opgesteld door de eigen leden, is te vinden in het *Handvest van de beginselen van de sociale economie* van Social Economy Europe, de Europese vereniging die de sociale economie vertegenwoordigt. Deze beginselen luiden als volgt:

- voorrang van het individu en de sociale doelstelling boven kapitaal
- toegang voor iedereen, op vrijwillige basis
- democratische controle door de leden (geldt niet voor stichtingen, die geen leden hebben)
- combinatie van belangen van de leden/gebruikers en/of het algemeen belang
- verdediging en toepassing van het beginsel van solidariteit en verantwoordelijkheid
- zelfstandig beheer en onafhankelijkheid van openbare overheden
- het grootste deel van de overschotten wordt gebruikt voor duurzame ontwikkeling, diensten die van belang zijn voor de leden of het algemeen belang.

2.2. Een definitie van de sociale economie die aansluit op de nationale rekeningstelsels

De voorgestelde definitie, reeds opgenomen in het verslag van 2012, luidt als volgt:

“Het geheel van particuliere, formeel georganiseerde ondernemingen met beslissingsbevoegdheid en vrijheid van lidmaatschap, opgericht om via de markt aan de behoeften van hun leden te voldoen door de productie van goederen en levering van diensten, verzekeringen en financiën, waarbij de besluitvorming en de eventuele verdeling van winsten of overschotten onder de leden niet rechtstreeks gekoppeld zijn aan het kapitaal of de door leden afgedragen vergoedingen, die elk één stem hebben, of die in ieder geval via democratische en participatieve processen worden vastgesteld. De sociale economie omvat ook particuliere, formeel georganiseerde particuliere entiteiten met beslissingsbevoegdheid en vrijheid van lidmaatschap die niet-marktdiensten voor huishoudens produceren en waarvan de eventuele overschotten niet kunnen worden toegeëigend door de economische subjecten die deze creëren, controleren of financieren.”

Tabel 1. Actoren in de sociale economie volgens ESR 2010 institutionele sector

ESR 2010 INSTITUTIONELE SECTOR		ONDERNEMINGEN SE EN MICRO-ECONOMISCHE ORGANISATIES
MARKTPRODUCENTEN	Niet-financiële vennootschappen (S11)	<ul style="list-style-type: none"> • Coöperatieven (werknemers, voedingsmiddelen, consumenten, onderwijs, vervoer, woningbouw, gezondheidszorg, sociaal enz.) • Sociale ondernemingen • Andere coöperatieve bedrijven • Andere particuliere marktproducenten (coöperaties en andere rechtspersonen) • Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van niet-financiële organisaties van de sociale economie • Niet-financiële vennootschappen die gecontroleerd worden door de sociale economie
	Financiële instellingen (S12)	<ul style="list-style-type: none"> • Kredietcoöperaties • Onderlinge verzekeringsmaatschappijen* en onderlinge waarborgmaatschappijen • Verzekeringcoöperaties • Instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van niet-financiële organisaties van de sociale economie
	Overheid (S13)	—
NIET-MARKTPRODUCENTEN	Huishoudens (S14)**	<ul style="list-style-type: none"> • Niet erg belangrijke instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens
	Instellingen zonder winstoogmerk t.b.v. huishoudens (S15)	<ul style="list-style-type: none"> • Verenigingen voor sociale actie*** • Stichtingen voor sociale actie*** • Overige instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens (cultuur, sport, enz.)

(*) Uitzonderd organisaties voor het beheer van socialezekerheidsstelsels, en in het algemeen, onderlinge maatschappijen met verplicht lidmaatschap en door niet tot de sociale economie behorende ondernemingen gecontroleerde maatschappijen

(**) De sector huishoudens (S14) omvat eenmanszaken en algemene partnerschappen zonder rechtspersoonlijkheid die marktproducenten zijn en niet tot de sociale economie behoren. Hiertoe behoren ook non-profitorganisaties van beperkte omvang ("niet erg belangrijk") die niet-marktproducenten zijn en wèl deel uitmaken van de sociale economie.

(***) Organisaties zonder winstoogmerk die particuliere niet-marktproducenten zijn, met vrijwillig lidmaatschap en deelname en die strategisch en operationeel autonoom zijn, en die tot doel hebben doelstellingen van maatschappelijk welzijn te verwezenlijken door het leveren of verstrekken van goederen en sociale diensten, kosteloos of tegen prijzen die economisch niet significant zijn, aan personen of groepen van personen die kwetsbaar zijn, sociaal uitgesloten zijn of dreigen te worden uitgesloten. Deze organisaties vormen de *derde sector voor sociale actie*, die natuurlijk tot de SE behoort.

2.3. Belangrijkste theoretische opvattingen in verband met de sociale economie

Het begrip non-profitorganisatie

Het moderne concept van de non-profitsector is nauwkeuriger gedefinieerd en op grote schaal over de hele wereld verspreid via een internationaal onderzoeksproject dat in het begin van de jaren negentig werd opgestart, onder leiding van de Johns Hopkins University (Baltimore, VS), om de omvang en structuur van de sector te ontdekken en te kwantificeren, de ontwikkelingsvooruitzichten te analyseren en de impact op de samenleving te evalueren.

De in het kader van dit project onderzochte organisaties voldoen aan de vijf sleutelcriteria van de 'structureel-operationele definitie' van non-profitorganisaties. Het gaat dus om:

- a) *Organisaties, d.w.z. met een institutionele structuur en aanwezigheid.* In de regel betreft het rechtspersonen.
- b) *Particulier* d.w.z. institutioneel losstaand van de overheid, hoewel zij overheidsfinanciering kunnen ontvangen en overheidsfunctionarissen in hun bestuursorganen kunnen hebben.
- c) *Zelfbestuur*, d.w.z. in staat om controle uit te oefenen over de eigen activiteiten en vrij om bestuursorganen te selecteren en op te heffen.
- d) *Geen winstuitkering.* Organisaties zonder winsttoegmerk mogen winst maken, maar deze moeten terugvloeiën naar de kerntaak van de organisatie en mogen niet worden uitgekeerd aan de eigenaars, oprichtende leden of bestuursorganen van de organisatie.
- e) *Met vrijwillige deelname*, wat twee dingen betekent: ten eerste dat het lidmaatschap niet verplicht of wettelijk verplicht is gesteld en ten tweede dat er vrijwilligers zijn die aan de activiteiten of het beheer deelnemen.

Het begrip solidaire economie

Dit begrip is sinds de jaren '80 in Frankrijk ontwikkeld. Volgens deze zienswijze draait het in de economie om drie dingen: de markt, de staat en wederkerigheid. Deze drie aspecten komen overeen met de beginselen van de markt, herverdeling en wederkerigheid. Laatstgenoemde verwijst naar een niet-monetaire uitwisseling op het gebied van primaire sociabiliteit die vooral tot uiting komt in verenigingen.

Kortom, de economie is veelzijdig van aard en kan niet worden beperkt tot strikt commerciële en monetaire termen. De solidaire economie is een ongekende poging om de drie aspecten van het systeem met elkaar te verbinden. Specifieke initiatieven voor een solidaire economie vormen hybriden tussen markt-, niet-markt- en niet-monetaire economieën. Zij passen niet in het stereotype marktbeeld van de klassieke economie; ook hun middelen hebben een meervoudige oorsprong: de markt (verkoop van goederen en diensten), niet-marktgerelateerd (overheidssubsidies en giften) en niet-monetair (vrijwilligers).

Naast dit concept van de solidaire economie, dat zijn epicentrum heeft in Frankrijk, is volgens anderen de solidaire economie, die in sommige Latijns-Amerikaanse landen tot op zekere hoogte

aanwezig is, een kracht voor sociale verandering, de drager van een project voor een alternatief voor de geglobaliseerde neoliberale samenleving. In tegenstelling tot de Europese benadering, die de solidaire economie verenigbaar acht met de markt en de staat, ontwikkelt het Latijns-Amerikaanse perspectief dit concept als mondiaal alternatief voor het kapitalisme.

Andere benaderingen

In verband met de in de vorige paragraaf beschreven aanpak stellen andere theoretische ontwikkelingen zonder meer voor om markteconomieën waar de productiemiddelen in particuliere handen zijn, te vervangen door andere organisatievormen van het productiesysteem. Hiertoe behoren onder andere: a) de alternatieve economie, geworteld in de bewegingen tegen de gevestigde orde, die zich na mei 1968 in Frankrijk hebben ontwikkeld; en b) de *populaire economie*, die sinds 1980 in verschillende Zuid-Amerikaanse landen werd bepleit, met opvattingen die sterk lijken op de Latijns-Amerikaanse versie van de solidaire economie, zodat deze ook wel de *solidaire populaire economie* wordt genoemd. De populaire economie sluit elke vorm van werkgever/werknemerrelatie uit en beschouwt arbeid als de belangrijkste productiefactor.

DE SOCIALE ECONOMIE EN DAARMEE VERBAND HOUDENDE OPKOMENDE CONCEPTEN IN EUROPA

3.1. Sociale ondernemingen, sociaal ondernemerschap en sociale innovatie

De Europese Commissie beschouwt sociale ondernemingen als een **integraal onderdeel van de sociale economie**: "*Een sociale onderneming, deelnemer in de sociale economie, is een onderneming die vooral een sociaal effect beoogt, en niet zozeer een zo groot mogelijke winst voor de [sic] eigenaren of de aandeelhouders. Zij is actief op de markt en levert goederen en diensten op een ondernemers- en innovatieve wijze, waarbij zij de winsten in hoofdzaak voor het realiseren van sociale doelstellingen aanwenden. Zij wordt op een verantwoorde en transparante wijze bestuurd, waarbij met name [sic] de werknemers, consumenten en de door haar commerciële activiteiten beïnvloede partijen worden betrokken*" (Mededeling van de Commissie, *Initiatief voor sociaal ondernemerschap*, COM(2011) 0682 final van 25.10.2011). In deze mededeling geeft de Commissie tevens een omschrijving van sociale ondernemingen aan de hand van hun activiteiten: a) ondernemingen die sociale diensten verrichten en/of goederen en diensten leveren aan een kwetsbaar publiek, en b) ondernemingen die moeilijk inzetbare mensen aan het werk willen helpen, maar waarvan de activiteiten andere dan sociale goederen of diensten kunnen omvatten.

De manier waarop in Noord-Amerika naar sociale ondernemingen wordt gekeken kan in twee hoofdstromingen worden verdeeld: "inkomen uit arbeid" en "sociale innovatie", de richting die wordt voorgestaan door de Ashoka Foundation, die in 1980 door Bill Drayton is opgericht.

Bij de benadering die uitgaat van **sociale innovatie** wordt de nadruk gelegd op de individuele rol van de **sociale ondernemer**, die zich tot taak stelt om maatschappelijke waarde (niet alleen privéwaarde) te creëren en te behouden, nieuwe kansen daartoe onderkent en aangrijpt, een proces van voortdurende innovatie, aanpassing en leren in gang zet, gedurfd handelt zonder zich te laten beperken door de middelen waarover hij of zij op dat moment beschikt, en een groot gevoel van verantwoordelijkheid en verantwoordingsplicht toont jegens de bediende gemeenschappen en voor de resultaten die tot stand worden gebracht. Kort gezegd streven sociale ondernemers een maatschappelijk doel na en worden zij hoofdzakelijk beoordeeld op basis van de impact die zij in dat opzicht sorteren (en niet op basis van de welvaart die zij creëren). Bij de benadering die uitgaat van sociale innovatie is de eigendomsvorm van de sociale onderneming (openbaar, kapitaalgeoriënteerd of sociale economie) van secundair belang: alles draait om de sociale ondernemer, die de hoofdverantwoordelijkheid voor ondernemerschap en maatschappelijke veranderingen draagt.

Tabel 2. Overeenkomsten en verschillen tussen de begrippen sociaal ondernemerschap, sociaal ondernemerschap en sociale innovatie

DIMENSIES	Emes-benadering	"Inkomen uit arbeid"-school	"Sociale innovatie"-school
ECONOMISCHE EN BEDRIJFSDIMENSIE	<p>Aard van de economische activiteit houdt nauw verband met het maatschappelijke doel</p> <p>Economisch risico: levensvatbaarheid gebaseerd op een combinatie van inkomsten uit de markt (commerciële inkomsten) en andere inkomsten (ondersteuning, subsidies, donaties)</p>	<p>Commerciële non-profitbedrijven</p> <p>Aard van de economische activiteit houdt geen verband met het maatschappelijke doel</p> <p>Levensvatbaarheid gebaseerd op commerciële inkomsten</p>	<p>Aard van de economische activiteit houdt nauw verband met het maatschappelijke doel</p> <p>Levensvatbaarheid gebaseerd op een combinatie van inkomsten uit de markt en andere inkomsten</p>
SOCIALE DIMENSIE	<p>Expliciet streven naar voordelen voor de gemeenschap of het scheppen van maatschappelijke waarde</p> <p>Collectieve dynamiek</p> <p>Beperkte winstuitering toegestaan (organisaties met en zonder winsttoogmerk)</p>	<p>Streven naar maatschappelijke baten door de winst volledig te herinvesteren</p> <p>Geen vermelding van individueel of collectief ondernemerschap</p> <p>Winstuitering verboden (non-profitorganisaties)</p>	<p>Expliciet streven naar maatschappelijke baten</p> <p>Individuele initiatieven staan voorop</p> <p>Winstuitering toegestaan (organisaties met en zonder winsttoogmerk)</p>
PARTICIPATIEVE DIMENSIE	<p>Autonomie</p> <p>Democratische besluitvorming</p> <p>Participatieve besluitvorming</p>	<p>Niet gespecificeerd, maar autonomie jegens overheidsorganisaties lijkt gegarandeerd te worden doordat de onderneming op eigen benen staat; autonomie jegens de particuliere organisaties die de onderneming hebben opgericht is niet gegarandeerd.</p> <p>Democratische besluitvorming is geen vereiste</p> <p>Participatieve besluitvorming is geen vereiste</p>	<p>Niet als zodanig gespecificeerd, maar autonomie is impliciet</p> <p>Democratische besluitvorming is geen vereiste</p> <p>Participatieve besluitvorming is geen vereiste</p>

Bron: Monzon & Herrero (2016).

3.2. De deeleconomie, aanverwante concepten en de sociale economie

De deeleconomie, die begin 21e eeuw haar intrede deed en inmiddels vaste voet aan de grond heeft gekregen, heeft betrekking op een zeer breed scala aan activiteiten op het gebied van consumptie, productie, financiën, onderwijs en zelfs bestuur. In haar mededeling "Een Europese agenda voor de deeleconomie" (COM(2016) 356 final van 02.06.2016) geeft de Europese Commissie de volgende definitie van deeleconomie: "bedrijfsmodellen waarin activiteiten worden gefaciliteerd door deelplatforms die een open marktplaats tot stand brengen voor het tijdelijke gebruik van (vaak door particulieren aangeboden) goederen of diensten. Bij de deeleconomie zijn volgens de Commissie drie categorieën actoren betrokken: a) dienstverleners – dit kunnen particulieren of professionele dienstverleners zijn; b) gebruikers van deze diensten; en c) tussenpersonen die aanbieders en gebruikers met elkaar in contact brengen – via een online platform – en die transacties tussen hen faciliteren ("deelplatforms"). De Commissie merkt nog op dat bij transacties in de deeleconomie er algemeen geen sprake is van overdracht van eigendom en deze transacties met of zonder winsttoegmerk uitgevoerd kunnen worden.

Deelplatforms liggen niet aan de basis van de enorme groei die de deeleconomie momenteel doormaakt, maar spelen wel een zeer belangrijke rol. De belangrijkste taken van deelplatforms zijn: a) het aanbieden van een platform om vraag en aanbod op het gebied van goederen bij elkaar te brengen; b) het aanbieden van het mechanisme om economische transacties elektronisch af te handelen; c) het aanbieden van controlemechanismen om de transactierisico's en -kosten van zakendoen met vreemden tot een minimum te beperken. Samenvattend kan worden gesteld dat de deeleconomie gebruik maakt van informatietechnologie om informatiekloven en de transactiekosten van verhandelde of gedeelde goederen en diensten te beperken en om markten van de deeleconomie te verruimen en te verdiepen.

Ook in Europa worden diverse coöperatieve platforms ontwikkeld. LAMA en Cooperatives Europe onderzochten 38 coöperatieve platforms uit elf Europese landen en drie initiatieven uit landen buiten de Europese Unie. In de conclusies werd enerzijds gewezen op de nieuwe uitbreidingsmogelijkheden die coöperatieve platforms op het gebied van de deeleconomie hebben, en anderzijds op de obstakels en belemmeringen waarmee ze worden geconfronteerd, zoals financieringsproblemen en de geringe omvang van platforms die initiatieven in de deeleconomie bevorderen, waardoor ze minder efficiënt zijn.

3.3. De Gemene-Goed-Economie en de sociale economie

De Gemene-Goed-Economie (GGE) (1) is een sociaaleconomische en politieke beweging die door de Oostenrijkse econoom Christian Felber in 2010 is opgericht. Centraal in dit model staat de stelling dat de economie ten dienste van de mensen, d.w.z. van het "gemene goed" moet staan. De Gemene-Goed-Economie is gebaseerd op algemeen erkende universele waarden: menselijke waardigheid, solidariteit, ecologische duurzaamheid, sociale rechtvaardigheid, transparantie en democratische participatie. Het model is interdisciplinair en kan op alle soorten ondernemingen en organisaties worden toegepast.

Om de bijdrage aan het gemene goed van ondernemingen en entiteiten die het economische bestel vormen te onderkennen, wordt gebruik gemaakt van een specifieke methode op basis van de Gemene-Goed-Balans, de Gemene-Goed-Matrix, het Gemene-Goed-Rapport en de Gemene-Goed-Externe Audit.

3.4. De circulaire economie en de sociale economie

In de circulaire economie wordt het lineaire model van het "winnen-maken-gebruiken-weggooien" van producten vervangen door een kringloopmodel, waarin afval kan worden omgezet in hulpbronnen, zodat de economie duurzamer kan worden en de negatieve milieueffecten ervan kunnen worden verminderd door hulpbronnen beter te beheren en winning en vervuiling te verminderen. Tegelijkertijd stelt de circulaire economie ondernemingen in staat om dankzij een beter grondstoffenbeheer concurrentievoordelen te behalen, waardoor nieuwe economische kansen op nieuwe markten worden geboden en op lokaal niveau nieuwe banen kunnen worden gecreëerd.

De circulaire economie en de sociale economie hebben tal van raakvlakken. In beide modellen staan individuele personen en duurzame ontwikkeling centraal. Net als de sociale economie heeft de circulaire economie haar succes voor een belangrijk deel te danken aan de versterking van de creatieve en innovatieve capaciteit op lokaal niveau, waarbij nabijheidsrelaties een doorslaggevende rol spelen. Anders gezegd vormen waarden en beginselen die ten grondslag liggen aan de coöperatieve beweging en de sociale economie, zoals binding met de lokale omgeving, onderlinge samenwerking en solidariteit, onontbeerlijke pijlers voor het waarborgen van alle drie dimensies van processen op het gebied van duurzame ontwikkeling: milieu, economie en maatschappij. Het is geen toeval dat de sociale economie in Europa de circulaire economie al vooruitgang op het gebied van hergebruik en recycling van afval in de energie- en de landbouwsector. Tegenwoordig zijn coöperatieve platforms in de deeleconomie bekende voorbeelden van initiatieven die bijdragen tot het behoud en de verbetering van het natuurlijk kapitaal, het gebruik van bronnen optimaliseren en de efficiëntie van systemen bevorderen. In haar *EU-actieplan voor de circulaire economie* erkent de Europese Commissie zelf dat ondernemingen in de sociale economie een "belangrijke bijdrage aan een circulaire economie" zullen leveren.

3.5. Maatschappelijk verantwoord ondernemen, maatschappelijk betrokken ondernemen en de sociale economie

In 2011 publiceerde de Europese Commissie haar groenboek *De bevordering van een Europees kader voor de sociale verantwoordelijkheid van bedrijven*, waarin het maatschappelijk verantwoord ondernemen (mvo) definieerde als "een begrip [dat gebruikt wordt] om aan te geven dat bedrijven in het kader van hun bedrijfsactiviteiten en in hun relaties met andere partijen vrijwillig aandacht aan sociale kwesties en het milieu schenken".

Een begrip dat nauwe verband houdt met mvo is maatschappelijk betrokken ondernemen of "goed burgerschap" van bedrijven (*corporate citizenship*). Volgens de theorie over maatschappelijk betrokken ondernemen draagt een onderneming niet alleen verantwoordelijkheid jegens haar aandeelhouders en stakeholders, maar moet zij zelf ook betrokkenheid bij de samenleving tonen. De onderneming moet zich als een "goed burger" gedragen. Hoewel de oorspronkelijke definitie van mvo beperkt was tot de goede praktijken van een onderneming die rechtstreeks verband houden met aandeelhouders en stakeholders, valt de nieuwe definitie die de Europese Commissie voor mvo hanteert, letterlijk samen met de tien beginselen van het Global Compact van de VN (COM(2006) 136 final, punt 2). De twee begrippen worden dus in ieder geval door de Commissie als gelijkwaardig beschouwd.

Aangezien de beginselen van de sociale economie, die zijn ingegeven door de coöperatieve beginselen, niets anders zijn dan de toepassing van alle aspecten van mvo, kan gesteld worden dat de sociale economie een voortrekkersrol heeft vervuld bij het in praktijk brengen van mvo, aangezien mvo een integraal onderdeel van de waarden en werkwijze van de sociale economie uitmaakt.

3.6. Erkenning van het concept "sociale economie" en aanverwante opkomende concepten in de lidstaten

- *Landen waar het concept "sociale economie" algemeen erkend wordt:* in Spanje, Frankrijk, Portugal, België en Luxemburg geniet het concept "sociale economie" de meeste erkenning onder overheden en in academische en wetenschappelijke kringen, alsook binnen de sector zelf. De eerste twee landen springen in het oog; Frankrijk is de bakermat van het concept en Spanje heeft in 2011 de eerste Europese nationale wet inzake de sociale economie goedgekeurd.
- *Landen waar het concept van de sociale economie tot op zekere hoogte erkend wordt:* hieronder vallen Italië, Cyprus, Denemarken, Finland, Zweden, Letland, Malta, Polen, het Verenigd Koninkrijk, Bulgarije, Griekenland, Hongarije, Ierland, Roemenië en Slovenië. In deze landen bestaat het concept "sociale economie" naast andere concepten, zoals de non-profitsector, de vrijwilligerssector en sociale ondernemingen. In het Verenigd Koninkrijk geniet de sociale economie weinig bekendheid, terwijl de regering wel een beleid voert om sociale ondernemingen te ondersteunen.
- *Landen waar het concept "sociale economie" niet of nauwelijks erkend wordt:* in de volgende landen is de sociale economie niet of nauwelijks bekend of is deze sector nog in opkomst: Oostenrijk, de Tsjechische Republiek, Estland, Duitsland, Estland, Letland, Litouwen, Malta, Nederland, Slowakije, en Kroatië. Gerelateerde termen als non-profitsector, vrijwilligerssector en niet-gouvernementele organisaties genieten meer erkenning.

Wat aanverwante nieuwe concepten betreft, zijn "non-profit", "derde sector", "civiele samenleving en vrijwilligerssector", "maatschappelijk verantwoord ondernemen", "sociale ondernemingen" en "sociale innovatie" binnen de EU het meest bekend. Andere concepten, zoals circulaire economie of deeleconomie, raken in de meeste EU-landen steeds meer ingeburgerd, terwijl de begrippen "Gemene-Goed-Economie" en "solidaire economie" in veel EU-landen, waar ze niet of nauwelijks bekend zijn, maar moeilijk ingang vinden.

RECENTE OVERHEIDSMAATREGELEN OP EUROPEES NIVEAU VOOR DE SOCIALE ECONOMIE (2010-2016)

4.1. Regels: statuten en regelgevingskaders

Tussen 2009 en 2017 hebben de Europese instellingen verschillende initiatieven met betrekking tot de sociale economie, of, preciezer gezegd, voor sociale ondernemingen die deel uitmaken van de sociale economie ontplooid, waardoor een nieuwe periode van Europees overheidsbeleid is ingeluid. Wat de rechtsvormen betreft, zijn er weinig vorderingen gemaakt. De plannen inzake het statuut voor een Europese onderlinge maatschappij en het statuut voor een Europese Stichting werden besproken, maar uiteindelijk wegens gebrek aan institutionele steun ingetrokken. Het Europees Parlement is inmiddels een initiatiefprocedure voor het opstellen van een statuut voor sociale en solidaire ondernemingen gestart.

Wat de regelgevingskaders en wettelijke belemmeringen voor de ontwikkeling van entiteiten binnen de sociale economie betreft, is tot voor kort in de goedgekeurde richtlijnen onvoldoende aandacht besteed aan de specifieke kenmerken van organisaties in de sociale economie. De prioriteit ging uit naar de toepassing van het mededingingsbeleid. Om dit regelgevingskader te versoepelen heeft de Commissie in 2012 de de-minimisverordening op het gebied van diensten van algemeen economisch belang (DAEB) vastgesteld en in 2014 werd het pakket hervormingsmaatregelen voor overheidsopdrachten goedgekeurd, waarmee overheden in staat worden gesteld om bepaalde sociale clausules in de aanbestedingsprocedures en de beschrijving van de opdracht op te nemen. Dit heeft echter weinig effect gehad. Een belemmering die zich in de context van het regelgevingskader steeds sterker doet gelden is wat "kwalitatief bezuinigingsbeleid" genoemd kan worden en te maken heeft met de wijze waarop de publieke sector en de entiteiten binnen de sociale economie zich tot elkaar verhouden. Daarbij gaat het niet alleen om het probleem van de toegenomen bureaucratie, maar ook om vertragingen, toepassings- en uitvoeringsprocedures en andere vereisten die samenwerking tussen de derde sector en de publieke sector bemoeilijken of zelfs onmogelijk maken.

Op Europees en nationaal niveau zijn inspanningen geleverd om de cognitieve dimensie en de participatie van het maatschappelijk middenveld te versterken. Voorbeelden daarvan zijn Europese conferenties die door voorzitterschappen van de Raad van de Europese Unie of in het kader van een Voorzitterschap zijn georganiseerd, achtereenvolgende EESC-adviezen, initiatieven en adviezen van de interfractiewerkgroep Sociale Economie van het Europees Parlement en in sommige gevallen ook die van het Comité van de Regio's of zelfs van de Commissie zelf. Het meest recente initiatief betrof was de goedkeuring van de "Verklaring van Madrid" op 23 mei 2017, die veel aandacht in de (sociale) media trok. Om de zichtbaarheid en het draagvlak te vergroten moet het echter van macro- naar microniveau worden overgeheveld. Op deze manier kan bovendien het sociale weefsel van samenlevingen, hun sociaal kapitaal van netwerken, een sleutelfactor worden. Zoals in eerdere verslagen is opgemerkt hebben de Europese ESF-programma's een breedschalig structurerend effect

gehad, zowel nationaal als internationaal, door de integratie en versterking van de Europese sociale economie op het gebied van federaties, netwerken, onderzoek, cultuur en beleid. Anderzijds levert de toegankelijkheid van EU-fondsen en -programma's voor lokale netwerken grote moeilijkheden op.

Een ander probleem is, zoals eerder opgemerkt, dat er geen duidelijke eensluidende definitie van "sociale economie" bestaat. Daarbij helpt het niet dat er geregeld nieuwe concepten bij komen. In de jaren zeventig van de vorige eeuw werd de sociale economie geassocieerd met allerlei termen, zoals derde systeem, de civiele samenleving en non-profitorganisaties. In de context van de economische crisis is er een nieuwe golf van concepten ontstaan, zoals sociale ondernemingen, de deeleconomie en de Gemene-Goed-Economie. We moeten erop wijzen dat deze kwesties niet alleen een gebrek aan consensus over de te gebruiken benaming verhullen, maar ook een verborgen beleid om op dit gebied geen vooruitgang te boeken.

4.2. Hard beleid: middelen en beleidsterreinen

In 2011 vond een belangrijke verschuiving plaats in de politieke agenda van de Europese Commissie met betrekking tot de sociale economie, of beter gezegd, met betrekking tot sociale ondernemingen, toen zij het "Initiatief voor sociaal ondernemerschap" (SBI) – Bouwen aan een gezonde leefomgeving voor sociale ondernemingen in het kader van sociale economie en innovatie" ging toepassen (COM (2011) 682 final). Het SBI bevatte de beleidsagenda van de Europese Commissie, waarop elf kernmaatregelen stonden. Een van de zwaartepunten is *verbetering van particuliere en publieke financiering*. Om de belangstelling van particuliere investeerders voor sociale ondernemingen te vergroten werd Verordening nr. 346/2013 inzake Europese sociaalondernemerschapsfondsen (EuSEF) goedgekeurd. Daarnaast werd het programma voor werkgelegenheid en sociale innovatie (EaSI) opgezet, gekoppeld aan andere financiële initiatieven, zoals het garantie-instrument van EaSI, EaSI-investeringen in capaciteitsopbouw en de versneller van de sociale effecten (SIA). Wat de overheidsmiddelen betreft, werd de doelstelling "bevordering van de sociale economie en sociaal ondernemerschap" overgeheveld naar het EFRO en het ESF. Een specifiek Europees begrotingsbeleid voor de sociale economie is echter nog altijd niet van de grond gekomen. In de recente Verklaring van Madrid (23 mei 2017) wordt hier nogmaals op aangedrongen.

Uit onze studie met de correspondenten is gebleken hoe belangrijk het voornaamste financiële instrument van de EU, het ESF, is. Ook internationale congressen en netwerken, het LEADER-initiatief en Europese richtlijnen en wetgeving blijken cruciale maatregelen te zijn. Congressen en netwerken hebben zich bewezen als instrument om structurende en cognitieve effecten te genereren, zoals coördinatie van het maatschappelijk middenveld van de Europese sociale economie. De nieuwe instrumenten (EFSI, EaSI, COSME, enz.) hebben met name in de mediterrane en Oost-Europese lidstaten van de EU niet of nauwelijks iets opgeleverd. Nader onderzoek naar effect van het nieuwe beleid is noodzakelijk.

RECENTE OVERHEIDSMATREGELEN OP NATIONAAL EN REGIONAAL NIVEAU VOOR DE SOCIALE ECONOMIE IN EUROPA (2010-16)

5.1. Nieuwe nationale wetgeving voor de sociale economie

De afgelopen zeven jaar hebben de meeste Europese landen aandacht besteed aan wetgeving op het gebied van de sociale economie. Op nationaal niveau zijn specifieke wetten inzake de sociale economie aangenomen in Spanje (2011), Griekenland (2011 en 2016), Portugal (2013), Frankrijk (2014) en Roemenië (2016), en op regionaal niveau in België (Wallonië, Brussel en Vlaanderen) en Spanje (Galicië).

Bovendien zijn er in deze periode nieuwe wetsvoorstellen, ontwerpen en andere institutionele initiatieven, zoals systemen voor accreditatie, keurmerken en grootschalige nationale meerjarenplannen tot stand gekomen, waaruit blijkt dat de belangstelling van de overheid voor deze kwestie toeneemt. Daarnaast zijn hervormingen goedgekeurd voor specifieke groepen van de sociale economie (sociale derde sector, sociale ondernemingen uit de derde sector, coöperaties en andere) bijvoorbeeld in Italië en Spanje.

Regulering van de sociale economie via nieuwe rechtsvormen betekent op zich nog geen vooruitgang; de bevordering van de sociale economie gaat immers verder dan de institutionele erkenning ervan (Noia, 2017). Net als tot voor kort het geval was met het statuut voor een Europese coöperatieve vennootschap of de Spaanse wet op de sociale economie, zal een en ander ontoereikend zijn als de wetgeving niet gepaard gaat met andere maatregelen.

5.2. Nationale en regionale actieplannen en gerichte financiering

Nationale en regionale actieplannen zijn van cruciaal belang voor het stimuleren van de sociale economie. Het gaat hier om belangrijke overeenkomsten tussen verschillende actoren, voornamelijk de overheid en vertegenwoordigers van de sociale economie/de derde sector, maar ook vakbonden, universiteiten en andere actoren, die hun onderlinge betrekkingen willen verbeteren om op lange termijn wederzijds voordeel te behalen. Over het algemeen hebben deze plannen betrekking op stabiele financieringskaders, participatieve en raadplegingsregelingen, de ontwikkeling van strategische gebieden, de verbetering van relaties en maatschappelijke veranderingen.

Op regionaal en lokaal niveau zijn de afgelopen tien jaar goede praktijken ontwikkeld in de Zuid-Spaanse regio's Andalusië en Murcia, waar het hoogste aantal coöperaties van het hele land is opgezet, en in verschillende regio's van Frankrijk en België (Chaves en Demoustier, 2013). Andere voorbeelden van goede praktijken van dit decennium zijn de Franse territoriale pool van economische

samenwerking (PTCE) die in de nieuwe Franse wet op de sociale economie wordt erkend, en de lokale plannen ter bevordering van sociale en solidaire ondernemingen, zoals in Barcelona (Spanje).

Op nationaal niveau, en over het algemeen in samenwerking met de Europese structuurfondsen, zijn de afgelopen jaren verschillende nationale actieplannen opgesteld. De operationele programma's van de Europese fondsen zijn in deze gevallen gericht op de sociale economie en sociale integratie. Tabel 3 geeft een overzicht van de belangrijkste nationale plannen. Er zijn drie belangrijke succesfactoren: ten eerste, een meerjarig en overkoepelend kader, ten tweede, het concept van partnerschap tussen de overheid, de sociale economie en andere belanghebbenden, zodat wordt beantwoord aan de reële behoeften en prioriteiten, en ten derde, het structurerende en inclusieve effect van de Europese structuurfondsen in heel Europa. Dit laatste is een belangrijke les voor de beleidsmakers van de EU.

Tabel 3 – Nationale plannen ter stimulering van de sociale economie in Europese landen (2011-2016)

Land	Nationaal plan
Bulgarije	Actieplan voor de sociale economie (2014-2015; 2016-2017)
Polen	Nationaal programma voor de sociale economie. Oprichting van het Nationaal Comité voor de ontwikkeling van de sociale economie
Portugal	Nationale overeenkomst tussen de regering en de sociale sector ("Compromissos de Cooperação para o Setor Social e Solidário")
Roemenië	Solidar - Steun voor de versterking van het programma voor de sociale economie, in het kader van POCU - Operationeel Programma voor menselijk kapitaal
Spanje	Nationaal programma ter bevordering van de sociale economie en POISES - Operationeel programma voor sociale integratie en de sociale economie - ESF 2014 - 2020
Zweden	Meerjarenprogramma voor steun aan sociale ondernemingen gericht op arbeidsintegratie, van het ministerie van Arbeid in samenwerking met het ministerie van Ondernemingen
Verenigd Koninkrijk	The Compact, een in 1998 gesloten overeenkomst tussen de overheid en de sector vrijwilligers- en gemeenschapswerk, waarin een manier van werken wordt vastgelegd die bedoeld is om de onderlinge betrekkingen te verbeteren, zodat beide partijen daarvan de vruchten kunnen plukken.

Gerichte financiering. Er bestaan in Europa diverse financieringskaders. In sommige gevallen gaat het voornamelijk om overheidsmiddelen, in andere om particuliere middelen, en in weer andere om hybride publiek-private regelingen. Wij richten ons hier op gerichte financiering op basis van publieke regelingen of middelen.

Overheidsmiddelen die gericht zijn op de sociale economie vormen de eerste financiële pijler. De EU (bv. de structuurfondsen) en nationale en regionale overheden wijzen expliciet middelen toe voor de bevordering en ontwikkeling van de sociale economie. Dit zijn de traditionele subsidieprogramma's ter bevordering van coöperaties en werkgelegenheid in coöperaties in Duitsland, Italië en Spanje. Er zijn heel wat alternatieven mogelijk.

In de afgelopen jaren hebben verschillende overheden in Europa dergelijke financiële regelingen ingezet. In België ondersteunt het Braserofonds de ontwikkeling van de werknemerscoöperaties in het Waalse Gewest. In Cyprus worden in het kader van het beleid inzake sociale voorzieningen jaarlijkse subsidies voor lopende uitgaven toegekend, waarbij organisaties die welzijnszorgdiensten verlenen (d.w.z. kinderopvang, langdurige zorg en andere diensten) worden gesubsidieerd. In Frankrijk zijn in het kader van de nieuwe wet op de sociale economie nieuwe financiële instrumenten voor de sector ingevoerd, waaronder een fonds voor sociale innovatie (FISO). In Italië is een fonds voor de financiering van sociale ondernemingen en sociale coöperaties opgericht.

In sommige gevallen gaat het om gemengde fondsen, die door de overheid en organisaties van de sociale economie worden beheerd: Franse voorbeelden zijn het Nationaal Fonds voor de ontwikkeling van het verenigingsleven (FNDVA) en het Nationaal Fonds voor de ontwikkeling van sport (FNDS). In verschillende gevallen verloopt de financiering van de fondsen buiten de begroting om. Andere regelingen zijn gebaseerd op de personenbelasting. Zo kan een percentage van de verschuldigde belasting door burgers aan vrijwilligersorganisaties worden toegekend. Dit is het geval in Italië en Spanje. In Spanje worden deze bedragen gestort in een nationaal fonds voor sociale organisaties uit de derde sector, dat jaarlijks meer dan 200 miljoen euro ontvangt.

Een andere traditionele bron van inkomsten zijn de opbrengsten van kansspelen (loterijen, speelautomaten). Denken we maar aan RAY en Oy Veikkaus AB in Finland of de ONCE - de nationale organisatie voor blinden - in Spanje.

5.3. Regels inzake overheidsopdrachten

Na een lange periode waarin het beleid voor de publieke markten standaard gericht was op de bescherming van de mededinging, bood de herziening van de EU-regelgeving inzake overheidsopdrachten in 2014 (Richtlijnen 2014/23;2014/24 en 2014/25) de nationale, regionale en lokale overheden nieuwe mogelijkheden om de sociale economie te bevorderen door de toegang tot de status van leverancier in de openbare sector te vergemakkelijken. Dit is met andere woorden een *vraagzijdebeleid* om de sociale economie te stimuleren. In de procedures voor het gunnen van overheidsopdrachten mogen nu sociale clausules worden opgenomen.

Onder meer in Zweden, Spanje en het Verenigd Koninkrijk hebben diverse nationale, regionale en lokale overheden al gebruik gemaakt van dergelijke sociale clausules. In het Verenigd Koninkrijk is in de *Social Value Act (Public Services)* van 2012 bepaald dat overheidsinstanties die een aanbesteding voor openbare diensten uitschrijven, daarbij rekening moeten houden met de vraag hoe de diensten in

kwestie op het desbetreffende gebied economische en sociale verbeteringen teweeg kunnen brengen. In Spanje hebben steden als Zaragoza, Barcelona en Madrid onlangs sociale clausules opgenomen in hun nieuwe overheidsopdrachten.

5.4. Institutionele belemmeringen

In dit verslag hebben we ook aandacht besteed aan wat de professionals en vertegenwoordigers van de sociale economie als de belangrijkste hinderpalen voor de ontwikkeling van deze sector zien, met de nadruk op de institutionele belemmeringen. Dit is in feite een manier om na te gaan in hoeverre het (toekomstige) beleid doeltreffend is. De vraag in de vragenlijst was zeer open, en de antwoorden waren uiteenlopend. Er worden vier groepen belemmeringen onderscheiden, die betrekking hebben op ten eerste zichtbaarheid en bewustzijn, ten tweede leiderschap en overheidsbestuur, ten derde financiering en belastingen en ten slotte institutionele aspecten.

De eerste groep belemmeringen betreft het gebrek aan bewustzijn en begrip van de sociale economie, sociale ondernemingen en andere verwante concepten, in de samenleving, in het publieke debat en in de academische wereld. Dit is voor de oostelijke EU-landen zoals Hongarije, Polen, Slowakije en Tsjechië een zeer grote hindernis. De correspondenten in deze landen erkennen dat de belangrijkste steun voor de sociale economie (zowel financiële steun als bewustmaking) afkomstig is van EU-programma's en -initiatieven.

Het gebrek aan bewustzijn en begrip hangt samen met de geringe zichtbaarheid van de sociale economie, in de media en ook in de statistieken. In veel landen, van Oostenrijk en Slowakije tot Zweden, blijken er onvoldoende databanken, officiële statistieken en betrouwbare gegevens over sociale ondernemingen en de sociale economie te zijn. Daarnaast is er behoefte aan onderwijs- en opleidingsprogramma's op het gebied van de sociale economie op alle onderwijsniveaus. In maar een handvol landen, waaronder Frankrijk, kunnen jongeren en jonge studenten kennis opdoen via studentencoöperaties.

Een tweede groep belemmeringen betreft leiderschap en overheidsbestuur. Veel correspondenten zeggen dat er een gebrek is aan leidende instellingen die verantwoordelijk zijn voor de sociale economie, sociale ondernemingen, vrijwilligers en het maatschappelijk middenveld en die in staat zijn beleid te ontwikkelen en de sociale economie te stimuleren. Er bestaat met andere woorden geen nationale strategie voor de sociale economie. Dit gebied wordt niet als een beleidsprioriteit beschouwd. Correspondenten uit landen als Duitsland en Malta zijn van mening dat media en beleidsmakers over het algemeen "niet inzien" waarom een sociale economie noodzakelijk zou zijn. In sommige gevallen krijgen non-profitorganisaties die economische activiteiten uitvoeren te maken met wantrouwen en een afwijzende houding.

Dit is een van de redenen dat overheidsinstanties niet in staat zijn om tegemoet te komen aan de behoeften en inspanningen van de sociale economie. In sommige gevallen is er op het gebied van de sociale economie geen coördinatie tussen de verschillende bestuursniveaus en ministeries. In andere

gevallen zijn de overheidsinstanties sterk afhankelijk van politieke cycli; zo werd in 2015 het Deense overheidsbureau voor bedrijven in de sociale economie gesloten toen er een andere regering kwam. Last but not least zijn bureaucratie en kwalitatief bezuinigingsbeleid (Chaves en Zimmer, 2017) vrijwel onoverkomelijke obstakels voor de samenwerking tussen de sociale economie en overheden; dat is bijvoorbeeld het geval in Italië, Spanje en Slovenië.

Een andere groep zijn de *institutionele belemmeringen*, waarvan we twee soorten bespreken. Ten eerste zijn er de wijzigingen van de sectorale regelgeving die het functioneren van de sociale economie in de weg staan. In Frankrijk en Spanje heeft de manier waarop de overheid de afgelopen jaren de regelgeving inzake aanvullende sociale bescherming heeft gewijzigd, negatieve gevolgen gehad voor de onderlinge maatschappijen in de zorgsector, die zich in sommige gevallen verplicht zagen de juridische status van een instelling met winstoogmerk aan te nemen. In Italië heeft de hervorming van de volksbanken (DL 3/2015) tot gevolg dat volksbanken met meer dan 8 miljard euro aan activa moeten worden omgevormd tot naamloze vennootschappen. De hervorming van de kredietcoöperaties (L 49/2016) heeft de hele sector van coöperatieve banken ingrijpend gereorganiseerd, wat in bepaalde opzichten ongunstig is gebleken. In Spanje hebben veranderingen in de sociale zekerheid voor sportleraren nadelige gevolgen gehad voor sportverenigingen. In het Verenigd Koninkrijk dwingen de grote aanbestedingscontracten de actoren van de sociale economie om op te treden als onderaannemer voor grote privé-ondernemingen; ook is het de tendens (de *Social Value Act* ten spijt) om opdrachten te gunnen op basis van de prijs en niet op basis van de maatschappelijke meerwaarde. De onlangs gewijzigde juridische status van liefdadigheidsinstellingen is beter aangepast aan dit nieuwe institutionele klimaat. In Finland wordt de richtlijn inzake overheidsopdrachten, op grond waarvan opdrachten mogen worden voorbehouden voor bepaalde diensten, niet ten uitvoer gelegd, zodat de sociale economie er niet van kan profiteren.

De tweede groep institutionele belemmeringen betreft nieuwe wetten en statuten voor sociale ondernemingen. Het eerste obstakel is de niet-uitvoering van de nieuwe verordeningen (die dus als zachte wetgeving worden beschouwd). Zo bevat bijvoorbeeld de Spaanse wet op de sociale economie (2011) geen uitvoeringsbepalingen.

Ten tweede zijn er de nieuwe problemen waarmee andere actoren van de sociale economie te maken krijgen, en die het gevolg zijn van nieuwe nationale rechtsvormen van de sociale economie of wijzigingen in rechtsvormen. In Polen en Portugal worden de recente wijzigingen van de wetgeving inzake coöperaties niet geschikt geacht voor coöperaties. In Hongarije vormt de nieuwe wet op de sociale economie een risico voor veel sociale coöperaties, opgericht door groepen burgers, die mogelijk zullen moeten worden omgevormd tot een ander type organisatie (coöperatieve vennootschap of vennootschap met beperkte aansprakelijkheid zonder winstoogmerk) wanneer de wet in 2018 van kracht wordt. In Slovenië en Bulgarije sluit de wet inzake sociaal ondernemerschap verschillende organisaties uit die reeds als sociale ondernemingen hebben gewerkt.

HET GEWICHT VAN DE SOCIALE ECONOMIE IN DE 28 EU-LIDSTATEN

6.1. Inleiding: de behoefte aan statistische gegevens over de sociale economie

De afgelopen twee decennia is er heel wat werk verricht, zowel op academisch gebied als door nationale bureaus voor de statistiek en overheden. In 2006 heeft het CIRIEC voor de Europese Commissie een methode ontwikkeld, het zgn. Handboek voor het opstellen van satellietrekeningen van ondernemingen in de sociale economie, in samenhang met het VN-handboek voor satellietrekeningen van instellingen zonder winstoogmerk. Er zijn ook andere methoden ontwikkeld om statistieken op te stellen. Sommige landen hebben de afgelopen jaren flink aan de weg getimmerd om betrouwbare gegevens over verschillende groepen uit de sociale economie te verstrekken. Franse statistische instellingen en het Spaanse ministerie van Arbeid verschaften tijdreeksen over werkgelegenheid in coöperaties en de sociale economie. Italië, Bulgarije, Luxemburg, Tsjechië en Bulgarije hebben de door hun nationale bureaus voor de statistiek gepubliceerde statistieken aanzienlijk verbeterd, in sommige gevallen door de satellietrekeningmethodiek voor non-profitorganisaties te gebruiken. Er moet in het bijzonder worden gewezen op Portugal, Polen en Roemenië. Deze drie EU-landen hebben de afgelopen jaren regelmatige en systematische statistieken voor de sociale economie als geheel ontwikkeld. In Portugal is dit verplicht krachtens de wet op de sociale economie (2013) en in Polen is het een gevolg van een overeenkomst met het ESF (Europees Sociaal Fonds). Desondanks is er in de komende jaren nog heel wat werk aan de winkel om de statistieken voor de verschillende groepen van de sociale economie te systematiseren.

6.2. Doel en methodiek: uitdagingen

Dit deel van de studie is bedoeld om een overzicht te geven van de belangrijkste cijfers voor de sociale economie in de Europese Unie, per land en in haar geheel, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen drie groepen organisaties: coöperaties en vergelijkbare geaccepteerde soorten, onderlinge maatschappijen en vergelijkbare soorten, en ten slotte verenigingen, stichtingen en andere, aanverwante non-profitorganisaties.

Het opstellen van statistieken op basis van veldonderzoek en controleerbare rekeningen is essentieel. Dit kost echter zoveel tijd en geld dat het buiten het bestek van deze studie valt; hiervan moet later werk worden gemaakt. De statistische informatie in deze studie is gebaseerd op secundaire gegevens die door onze correspondenten in elk land zijn verstrekt. De referentieperiode is 2014-2015. Vanwege de beschikbaarheid en de kwaliteit van de statistische rapportage is de informatie voor sommige landen echter enkele jaren oud, met name waar het gaat om gegevens over verenigingen, stichtingen en soortgelijke organisaties. Er is gezocht naar gegevens over het aantal werkzame personen en, waar mogelijk, het voltijdse equivalent, aantal leden, aantal vrijwilligers en aantal entiteiten of bedrijven. Voor sommige landen en groepen in de sociale economie waren er ook omzetgegevens beschikbaar, maar deze waren niet vergelijkbaar. Ter wille van de vergelijkbaarheid met de gegevens van eerdere

studies die het CIRIEC voor het EESC heeft uitgevoerd over de toestand van de sociale economie in de EU-25 in 2002/2003, en in 2009/2010, is bijzondere aandacht besteed aan de factor werkgelegenheid.

6.3.   Overzicht van de statistische resultaten

Uit onderstaande gegevens blijkt het in zowel sociaal als economisch opzicht grote belang van de Europese sociale economie, die niet meer weg te denken valt en door de samenleving en beleidsmakers in aanmerking moet worden genomen.

De Europese sociale economie:

- is goed voor meer dan 13,6 miljoen betaalde banen in Europa;
- heeft een aandeel van ca. 6,3 % in de beroepsbevolking van de EU-28;
- biedt werk aan meer dan 19,1 miljoen personen, wanneer men kijkt naar zowel betaalde als niet-betaalde werknemers;
- telt meer dan 82,8 miljoen vrijwilligers, wat overeenkomt met 5,5 miljoen voltijdwerkers;
- bestaat uit meer dan 232 miljoen leden van coöperaties, onderlinge maatschappijen en soortgelijke entiteiten;
- bestaat uit meer dan 2,8 miljoen entiteiten en ondernemingen.

De situatie loopt wel per EU-land uiteen. De werkgelegenheid in de sociale economie vertegenwoordigt in landen als België, Italië, Luxemburg, Frankrijk en Nederland 9 tot 10 % van de beroepsbevolking, maar in de nieuwe EU-lidstaten zoals Slovenië, Roemenië, Malta, Litouwen, Kroatië, Cyprus en Slowakije blijft de sociale economie een kleine, opkomende sector waarin minder dan 2 % van de beroepsbevolking werkzaam is.

Een andere conclusie betreft de ontwikkeling van het aantal werkenden in de sociale economie tijdens de economische crisis. De sociale economie is tijdens de economische crisis weerbaar gebleken op het gebied van de werkgelegenheid, die slechts daalde van 6,5 % naar 6,3 % van de totale Europese betaalde beroepsbevolking, waarbij het aantal banen van 14,1 miljoen tot 13,6 miljoen afnam. Voor een deel is dit te verklaren door de kwaliteit van de beschikbare statistische gegevens. De daling van het aantal betaalde arbeidskrachten is groter bij coöperaties en soortgelijke entiteiten dan bij verenigingen, stichtingen en dergelijke.

Andere gegevens die licht kunnen werpen op de economische impact van de sociale economie, zoals de bijdrage ervan aan het bbp, zijn niet onmiddellijk beschikbaar, maar wat werkgelegenheid betreft zijn verenigingen, stichtingen en soortgelijke vormen van sociale economie nog steeds de belangrijkste tak van deze sector. Zij vormen de meerderheid van de entiteiten/ondernemingen in de sociale economie, waarin ze een werkgelegenheidsaandeel van ca. 66 % hebben.

Tabel 4. Betaalde banen bij coöperaties, onderlinge maatschappijen, verenigingen, stichtingen en vergelijkbare entiteiten. Europese Unie (2014-15)

Land	Coöperaties e.d.	Onderlinge maatschappijen	Verenigingen & stichtingen	Totaal
Oostenrijk	70.474	1.576	236.000	308.050
België	23.904	17.211	362.806	403.921
Bulgarije	53.841	1.169	27.040	82.050
Kroatië	2.744	2.123	10.981	15.848
Cyprus	3.078	(n/b)	3.906	6.984
Tsjechië	50.310	5.368	107.243	162.921
Denemarken	49.552	4.328	105.081	158.961
Estland	9.850	186	28.000	38.036
Finland	93.511	6.594	82.000	182.105
Frankrijk	308.532	136.723	1.927.557	2.372.812
Duitsland	860.000	102.119	1.673.861	2.635.980
Griekenland	14.983	1.533	101.000	117.516
Hongarije	85.682	6.948	142.117	234.747
Ierland	39.935	455	54.757	95.147
Italië	1.267.603	20.531	635.611	1.923.745
Letland	440	373	18.528	19.341
Litouwen	7.000	332	(n/b)	7.332
Luxemburg	2.941	406	21.998	25.345
Malta	768	209	1.427	2.404
Nederland	126.797	2.860	669.121	798.778
Polen	235.200	1.900	128.800	365.900
Portugal	24.316	4.896	186.751	215.963
Roemenië	31.573	5.038	99.774	136.385
Slowakije	23.799	2.212	25.600	51.611
Slovenië	3.059	319	7.332	10.710
Spanje	528.000	2.360	828.041	1.358.401
Zweden	57.516	13.908	124.408	195.832
Verenigd Koninkrijk	222.785	65.925	1.406.000	1.694.710
TOTAAL EU-28	4.198.193	407.602	9.015.740	13.621.535

**Tabel 5. Betaalde banen in de sociale economie in verhouding tot het totale aantal betaalde banen.
Europese Unie (2014-15)**

Land	Banen in de sociale economie (A)	Totaal aantal banen* (B)	% A / B
Oostenrijk	308.050	4.068.000	7,6 %
België	403.921	4.499.000	9,0 %
Bulgarije	82.050	2.974.000	2,8 %
Kroatië	15.848	1.559.000	1,0 %
Cyprus	6.984	350.000	2,0 %
Tsjechië	162.921	4.934.000	3,3 %
Denemarken	158.961	2.678.000	5,9 %
Estland	38.036	613.000	6,2 %
Finland	182.105	2.368.000	7,7 %
Frankrijk	2.372.812	26.118.000	9,1 %
Duitsland	2.635.980	39.176.000	6,7 %
Griekenland	117.516	3.548.000	3,3 %
Hongarije	234.747	4.176.000	5,6 %
Ierland	95.147	1.899.000	5,0 %
Italië	1.923.745	21.973.000	8,8 %
Letland	19.341	868.000	2,2 %
Litouwen	7.332	1.301.000	0,6 %
Luxemburg	25.345	255.000	9,9 %
Malta	2.404	182.000	1,3 %
Nederland	798.778	8.115.000	9,8 %
Polen	365.900	15.812.000	2,3 %
Portugal	215.963	4.309.000	5,0 %
Roemenië	136.385	8.235.000	1,7 %
Slowakije	51.611	2.405.000	2,1 %
Slovenië	10.710	902.000	1,2 %
Spanje	1.358.401	17.717.000	7,7 %
Zweden	195.832	4.660.000	4,2 %
V. Koninkrijk	1.694.710	30.028.000	5,6 %
TOTAAL EU-28	13.621.535	215.722.000	6,3 %

* betaalde banen, leeftijdsgroep 15-65 jaar, Eurostat, 2015.

Tabel 6. Ontwikkeling van betaalde banen in de sociale economie in Europa

Land	Werkgelegenheid in de sociale economie			Δ% 2010-2015
	2002/2003	2009/2010	2014/2015	
Oostenrijk	260.145	233.528	308.050	31,9 %
België	279.611	462.541	403.921	-12,7 %
Bulgarije	(n/b)	121.300	82.050	-32,4 %
Kroatië	(n/b)	9.084	15.848	74,5 %
Cyprus	4.491	5.067	6.984	37,8 %
Tsjechië	165.221	160.086	162.921	1,8 %
Denemarken	160.764	195.486	158.961	-18,7 %
Estland	23.250	37.850	38.036	0,5 %
Finland	175.397	187.200	182.105	-2,7 %
Frankrijk	1.985.150	2.318.544	2.372.812	2,3 %
Duitsland	2.031.837	2.458.584	2.635.980	7,2 %
Griekenland	69.834	117.123	117.516	0,3 %
Hongarije	75.669	178.210	234.747	31,7 %
Ierland	155.306	98.735	95.147	-3,6 %
Italië	1.336.413	2.228.010	1.923.745	-13,7 %
Letland	300	440	19.341	(n/r)
Litouwen	7.700	8.971	7.332	-18,3 %
Luxemburg	7.248	16.114	25.345	57,3 %
Malta	238	1.677	2.404	43,4 %
Nederland	772.110	856.054	798.778	-6,7 %
Polen	529.179	592.800	365.900	-38,3 %
Portugal	210.950	251.098	215.963	-14,0 %
Roemenië	(n/b)	163.354	136.385	-16,5 %
Slowakije	98.212	44.906	51.611	14,9 %
Slovenië	4.671	7.094	10.710	51,0 %
Spanje	872.214	1.243.153	1.358.401	9,3 %
Zweden	205.697	507.209	195.832	-61,4 %
V. Koninkrijk	1.711.276	1.633.000	1.694.710	3,8 %
TOTAAL EU-28	11.142.883	14.137.218	13.621.535	-3,6 %

Bron: CIRIEC/EESC

(n/b) niet beschikbaar, (n/r) niet relevant

Europees Economisch en Sociaal Comité

Belliardstraat 99
1040 Brussel
BELGIË

Verantwoordelijke uitgever: eenheid Bezoeken en publicaties
EESC-2017-104-NL
www.eesc.europa.eu

© Europese Unie, 2017

Overneming met bronvermelding toegestaan.

Voor iedere vorm van gebruik of reproductie van de illustraties dient rechtsreeks toestemming aan de auteursrechthebbende te worden gevraagd.

Online
QE-04-17-876-NL-N
ISBN 978-92-830-3361-5
doi:10.2864/602348

NL

This yearly series of working papers (WP) aims to publish works resulting from the scientific network of CIRIEC. The WPs are subject to a review process and are published under the responsibility of the President of the International Scientific Council, the president of the scientific Commissions or the working groups coordinators and of the editor of CIRIEC's international scientific journal, the *Annals of Public and Cooperative Economics*.

These contributions may be published afterwards in a scientific journal or book.

The contents of the working papers do not involve CIRIEC's responsibility but solely the author(s) one.

The submissions are to be sent to CIRIEC (ciriec@uliege.be).

Cette collection annuelle de Working Papers (WP) est destinée à accueillir des travaux issus du réseau scientifique du CIRIEC. Les WP font l'objet d'une procédure d'évaluation et sont publiés sous la responsabilité du président du Conseil scientifique international, des présidents des Commissions scientifiques ou des coordinateurs des groupes de travail et du rédacteur de la revue scientifique internationale du CIRIEC, les *Annales de l'économie publique, sociale et coopérative*.

Ces contributions peuvent faire l'objet d'une publication scientifique ultérieure.

Le contenu des WP n'engage en rien la responsabilité du CIRIEC mais uniquement celle du ou des auteurs.

Les soumissions sont à envoyer au CIRIEC (ciriec@uliege.be)

This working paper is indexed and available in RePEc

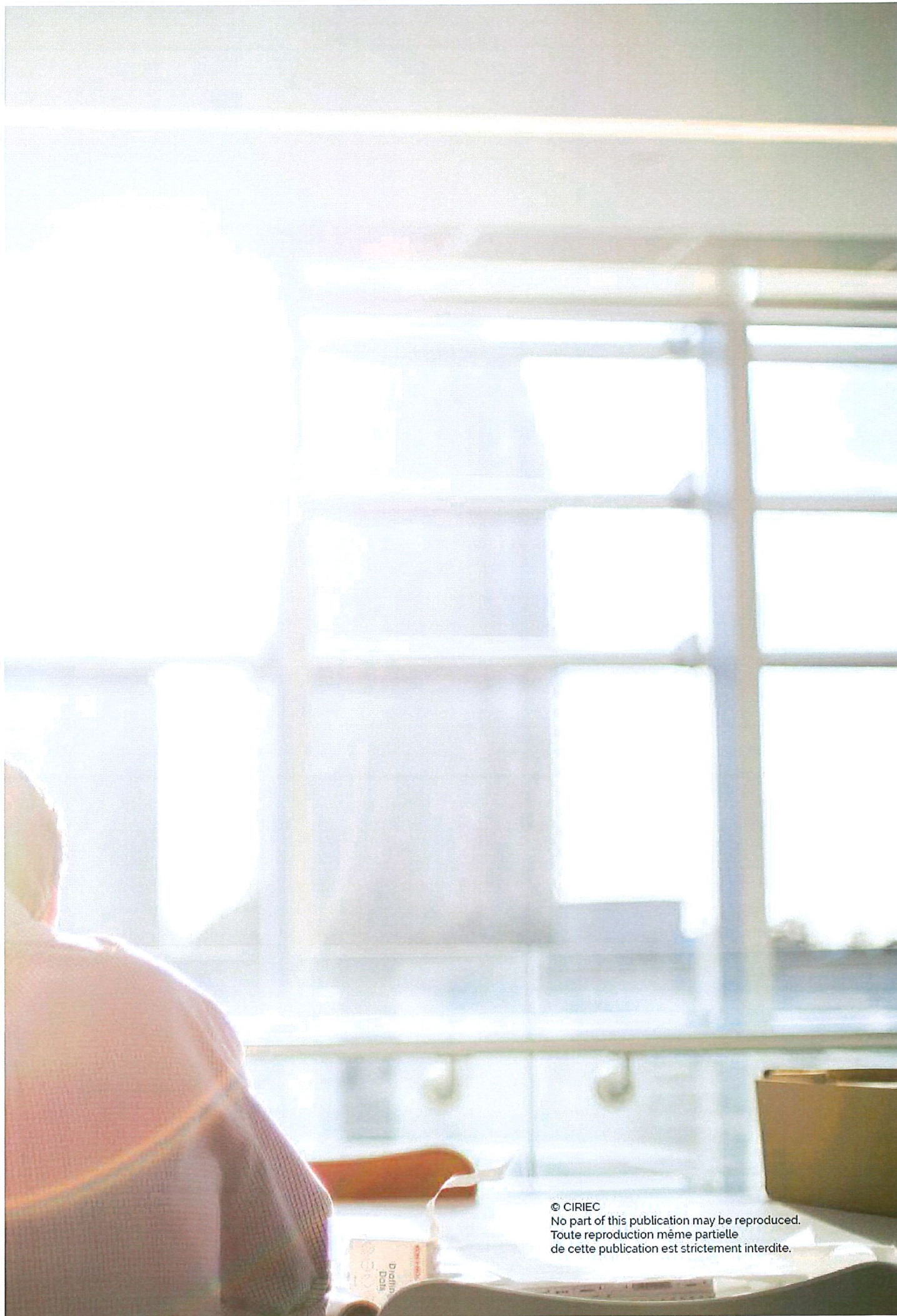
Ce working paper est indexé et disponible dans RePEc

ISSN 2070-8289

WP Collection 2019

- 2019/01 Évolutions récentes de l'économie sociale dans l'Union européenne
Rafael CHAVES & José Luis MONZÓN
- 2019/02 Recent Evolutions of the Social Economy in the European Union
Rafael CHAVES & José Luis MONZÓN
- 2019/03 Evolución reciente de la economía social en la Unión Europea
Rafael CHAVES & José Luis MONZÓN
- 2019/04 Die jüngsten Entwicklungen der Sozialwirtschaft in der Europäischen Union
Rafael CHAVES & José Luis MONZÓN
- 2019/05 Recente ontwikkelingen in de sociale economie in de Europese Unie
Rafael CHAVES en José Luis MONZÓN

© CIRIEC
No part of this publication may be reproduced.
Toute reproduction même partielle
de cette publication est strictement interdite.

CIRIEC (International Centre of Research and Information on the Public, Social and Cooperative Economy) is a non-governmental international scientific organization.

Its objectives are to undertake and promote the collection of information, scientific research, and the publication of works on economic sectors and activities oriented towards the service of the general and collective interest: action by the State and the local and regional public authorities in economic fields (economic policy, regulation); public utilities; public and mixed enterprises at the national, regional and municipal levels; the so-called "social economy" (not-for-profit economy, cooperatives, mutuals, and non-profit organizations; etc.).

In these fields CIRIEC seeks to offer information and opportunities for mutual enrichment to practitioners and academics and for promoting international action. It develops activities of interest for both managers and researchers.

Le CIRIEC (Centre International de Recherches et d'Information sur l'Economie Publique, Sociale et Coopérative) est une organisation scientifique internationale non gouvernementale.

Ses objectifs sont d'assurer et de promouvoir la collecte d'informations, la recherche scientifique et la publication de travaux concernant les secteurs économiques et les activités orientés vers le service de l'intérêt général et collectif : l'action de l'Etat et des pouvoirs publics régionaux et locaux dans les domaines économiques (politique économique, régulation) ; les services publics ; les entreprises publiques et mixtes aux niveaux national, régional et local ; « l'économie sociale » : coopératives, mutuelles et associations sans but lucratif ; etc.

Le CIRIEC a pour but de mettre à la disposition des praticiens et des scientifiques des informations concernant ces différents domaines, de leur fournir des occasions d'enrichissement mutuel et de promouvoir une action et une réflexion internationales. Il développe des activités qui intéressent tant les gestionnaires que les chercheurs scientifiques.

INTERNATIONAL CENTRE OF RESEARCH AND INFORMATION
ON THE PUBLIC, SOCIAL AND COOPERATIVE ECONOMY - AISBL

CENTRE INTERNATIONAL DE RECHERCHES ET D'INFORMATION
SUR L'ÉCONOMIE PUBLIQUE, SOCIALE ET COOPÉRATIVE - AISBL

Université de Liège | Quartier Agora | Place des Orateurs 1 | Bâtiment B33 -
boîte 6 | BE-4000 Liège (Belgium) | T +32 (0)4 366 27 46 | F +32 (0)4 366 29 58
ciriec@ulg.ac.be | www.ciriec.ulg.ac.be